

ПОСЛЕДСТВИЯ ОТ НАРУШАВАНЕТО НА СЕМЕЙНИТЕ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ

Венка Кутева

Глобалните социално-икономически проблеми, характеризиращи новото информационно общество, засягат всички обществени структури и индивидуалния живот на човека. Семейството като елемент на тези структури също е обект на силен натиск отвън. България не прави изключение от тези процеси. Големите промени у нас са съпроводени с дълбоки изменения и на семейството. Променя се характерът, мястото и отношенията на съпрузите, на родителите към децата и обратното. Нарастват задълженията на семейството към обществото и на обществото към семейството. Променят се мотивите за създаване на семейство, за сключване на брак, семейният дом, битът, нравите и обичаите, засягащи връзките между членовете на семейството, вековните традиции в семейните отношения, изградени в миналото.

Днес проблемите на семейството придобиват особена актуалност. Тяхното решаване има ключово, приоритетно значение както за демограф-

ското развитие на страната, така и за възпитанието на новите поколения български граждани.

Целта на настоящото изследване е да се представят и анализират някои проблеми на семейството, да се предложат конкретни подходи, принципи и механизми за резултатно осъществяване на семейното възпитание.

1. Конфликти в семейството

Конфликтите са неотделим елемент от съвместното съществуване между хората. Според някои автори, те съвсем не са излишни, те са част от нашия живот. Хората се различават помежду си. Техните пътища, начини на поведение, на мислене и възприемане на света са различни.

Значителна част от хората, които се натъкват на конфликтни ситуации в своите семейни отношения, понякога не са в състояние да видят изхода от създалата се ситуация.

В много случаи стремежът на човек към определен стил и начин на съществуване бива възпрепятстван от липсата на условия.

Като причина за конфликти в семейството у нас могат да служат следните противоречия: 1. Семействата искат да се обособят в отделни жилища, но нямат тази възможност. Това налага съвместно съжителство на семейства от три поколения. Често между тях възникват остри конфликти поради различни системи от нравствени ценности, към които те се придържат. 2. Други причини, които водят до конфликт в семейството, са недостатъците в битовото обслужване.

Лишаването от икономическа независимост на жената, която доскоро е нейна същностна характеристика почти винаги се отразява и върху домашната атмосфера. Тук икономическите проблеми се преплитат с психологически елементи и безработната жена започва да губи чувство за сигурност, лично достойнство и перспектива. В зависимост от културата на семейните взаимоотношения тези социално-психологически състояния могат да се изживеят по-леко или да станат причина за остри семейни конфликти. При подобна обстановка безработната жена изпада в депресивно състояние, което потиска не само нея, но и цялото семейство (23, 123).

Подобна, дори по-остра и напрегната ситуация се създава, когато безработен е съпругът.

Конфликти се пораждаат и в междуличностните отношения.

Например онова пренебрежително отношение към жените, което в миналото не предизвиква реакция от тяхна страна, днес е много силен конфликтногенен фактор. Наблюдава се едно явление, че молбите за развод са подадени повече от жени. Какво е обяснението му? Така се получава, защото мъжът е по-малко ангажиран в семейството от жената (17, 15).

Като възможни причини за стрес и за конфликтни отношения, освен на равнището на междуличностните връзки се посочват и предбрачната бременност, силната зависимост от родителско семейство или от авторитета на някои от родителите на съпрузите (преди всичко от влиянието на майката) и наличие на несигурност в брака на родителската генерация (25, 117).

М. Мартинова класифицира конфликтните ситуации в три насоки (17, 20):

Първо, между държанието на мъжа и изискванията на жената.

Второ, между разбиранията на старото поколение и съвременните вътрешно-семейни взаимоотношения.

Трето, конфликтът, който се получава между изискванията на възрастните към съпругата.

Семейно-битовите конфликти, са основната причина за емоционалните стресове и неврозите. От такива конфликти не са застраховани дори обичащите се хора. За семейното благополучие освен всич-

ки други условия е необходимо човек да има определени знания по психология, педагогика, етика, медицина и други.

Едва ли има семейство, в което да не са възниквали макар и кратковременни конфликти както между самите родители, така и между тях и децата. Вина за това имат родителите, тъй като в много случаи те не разбират особеностите в психиката на децата и подрастващите, не познават типичните за тях поведенчески реакции.

Причините за конфликта, който противопоставя възрастните, убягват на детето, което си задава въпроси и се измъчва. Случва се също то да се чувства виновно за него. Детето реагира, като се противопоставя или като се затваря в себе си, но никога не се адаптира. Объркано и несигурно, то влошава работата си в училище. То може да извърши дори антисоциални действия. Според М. Рутер рискът за това при деца от такива семейства е четири пъти по-голям, отколкото при другите деца (21, 39).

Много от родителите знаят, че на капризите на детето не трябва да се гледа снизходително. Твърде често обаче те забравят, че капризничането на детето може да е свързано с неразположение. По-късно, когато всичко се изясни, родителите в стремежа си да компенсират вината си, удовлетворяват всички молби и желания на детето и така поощряват капризите му.

Част от родителите се изненадват и дълбоко се огорчават при проява на егоизъм у детето. В предучилищна възраст тези прояви са почти неизбежни. В детството си човек преди всичко "взема" от другите и едва след години започва да "дава". От тук произтичат и честите недоразумения и спречквания за дребни неща в детските групи (16, 190).

Родителите трябва да знаят, че през всеки възрастов период децата са склонни към определени конфликти. Преди всичко това се отнася за деца, които са възпитавани само от единия родител (най-често в семейство без баща) или при ненормални отношения между съпрузите. Именно в такива семейства най-често се прилага възпитание, способстващо за акцентуация на характера.

Валтер Бюл предлага следния модел за стратегия на конфликта (26, 48-50):

1. Всички конфликти трябва да се разглеждат като социални конфликти. Конфликтите възникват от вида на съвместния живот на хората, а не от някакви вродени инстинкти.

2. Конфликтите не се решават чрез поляризиране, а чрез деполяризиране.

3. Противопоставящите се участници в конфликта не бива да се стилизират в крайната степен като "враг".

4. Конфликтите не се решават чрез тяхното пълно разгръщане, а

чрез съвременното им ограничаване.

5. Решенията на конфликта имат смисъл само, когато са насочени към разширяване на хоризонта на времето. Това означава, че решението на конфликта с един кратък хоризонт на времето са винаги опасни, несправедливи, едностранни или разрушителни.

6. Окончателните решения на конфликта са с по-малко желана стойност, отколкото мелиоративните решения на конфликта. Първо трябва да се изясни общата ситуация и тогава по пътя на малките стъпки, една след друга, да се подобрява конфликтната ситуация.

7. Конфликтите се решават чрез социална промяна, а не чрез замразяване на промяната.

8. Директните решения на конфликта са свързани с големи разности и с унищожаваша стойност, индиректните решения спестяват средства и са с творческа стойност.

9. Решението на конфликта не бива да е монокаузално (еднопричинно), то трябва да е многоизмерно и функционално.

10. Решението на конфликта не бива да е редуktivно, то трябва да е социално-продуктивно.

Според Й. Мелибруда, съществена роля за разрешаване на конфликтите играят следните фактори (18, 240):

- точно определяне хода на конфликта;

- открито и ефективно общуване;

- създаване на климат на доверие и сътрудничество;

- определяне същността на конфликта.

Понякога, като запазват облика си на културни хора и доброто си възпитание, съпрузите могат да извършват предумишлено психологическо убийство, унищожавайки образа за самия себе си в другия човек.

Дори частичната експресия на взаимните чувства може да помогне да се създадат условия за използване на общуването с цел предаване и приемане на мисли. Добре би било, ако всеки от партньорите може, макар и частично, да предаде следната информация (18, 243):

- какво би желал да направи за разрешаването на конфликта;

- какви реакции очаква от партньора си;

- какво има намерение да направи, ако партньорът не постъпи така, както очаква;

- на какви резултати се надява, в случай че се постигне разбирането.

При търсенето на конструктивно разрешаване на конфликта особено полезно може да се окаже умението да се използват такива начини на общуване като (18, 244):

- изказвания, които съобщават как е било разбрано това, което единият партньор е казал или направи, и желание да се получи

потвърждение дали то е било правилно разбрано;

- лични и открити изказвания за собственото становище и собствените чувства и намерения;

- обратна информация за това, как се възприема партньорът и неговото поведение;

- съобщение за приемането на партньора като личност въпреки критиката или противопоставянето по отношение на неговото конкретно поведение.

Възможните трудности във взаимоотношенията в семейството са резултат на липсата на ясна физическа перспектива. Онова, което е близко, заслепява и не дава възможност да се види най-важното. Фиксира се само един елемент, а цялото остава в сянка, т. е. когато човек не вижда гората, а само дърветата, когато липсва перспектива. Процесът на разрешаването на семейните конфликти е най-често диаден по своя характер. Решаването му не може да стане демократично, с гласуване, макар че в някои разширени семейства по-незначителните конфликти се разрешават именно така (25, 113).

Какви са пътищата за разрешаване на конфликтите в семейството? Разрешаването на конфликта, следвайки схемата на Р. Блъд (25, 116), предполага на първо място, *дискусията*. Тук се претеглят многото "за" и "против". Стига се обикновено до три вида решения

- съгласие (консенсус) - взаимно съгласие; компромис - решение, което се съобразява и с двете мнения; отстъпка (концесия) - напр. единият оттегля мнението си.

Друго разрешение е търсенето на *посредничество*. Осъществява се с помощта на трета страна, трета външна сила, но не роднина или приятел, тъй като най-често последните са свързани по някакъв начин с една от двете конфликтни страни. За предпочитане е да се търси специалист психотерапевт в семейната област.

Друг възможен път е *приспособяването* към конфликта. Липсата на съгласие относно решението на конфликта води до неговото снемане, до приспособяване към него. По такъв начин може да се разглежда решението на дадена двойка и двамата съпрузи да почиват на различни места, ако не се е стигнало до взаимно съгласие по този въпрос.

Раздялата между съпрузите също може да се разглежда като разрешаване на конфликта. Ако предишните три опита не успеят (дискусия, посредничество, приспособяване), остава съпрузите да се разделят. Всъщност раздялата не е точно разрешение на конфликта, с нея обаче се слага край на връзката.

И. Гребенников формулира следните *съвети*, които ще помогнат на съпрузите да съхранят мира в дома (12, 104):

1. Спри в гнева си.

2. Не бързай да кажеш лоша дума, но побързай да повториш добрите думи.

3. Ако си сигурен, че той е виновен, значи трябва да търсиш вината в себе си.

4. Добрата дума е хубава, а доброто дело е още по-хубаво.

5. Всяка ответна стъпка е равна на много радост.

6. Умей не само да застанеш на мястото на другия, но умей достойно да стоиш на своето място.

7. Не вярва този, който сам е способен да излъже.

8. Семейната азбука започва с "ние".

9. Бъди приятел на нейните приятели, тогава и твоите приятели ще станат общи приятели

М. Аргайл и М. Хендерсън предлагат *правила за двамата съпрузи* (2, 186):

1. Демонстрирай емоционална подкрепа.

2. Споделяй новините за личен успех.

3. Бъди верен.

4. Създавай хармонична домашна атмосфера.

5. Уважавай правото на партньора на личен живот.

6. Обръщай се към партньора на малко име.

7. Запазвай поверените ти тайни.

8. Поддържай сексуални контакти с партньора.

9. Поднасяй поздравителни картички и подаръци по случай рождения ден на другия.

10. Бъди готов да защитиш другия в негово отсъствие.

11. Разговаряй с партньора по въпросите на секса и смъртта.

12. Разкривай личните си чувства и проблеми пред партньора.

13. Информирай партньора за личните си планове.

14. Бъди толерантен към приятелите на партньора.

15. Не критикувай партньора публично.

16. Търси съвет по лични въпроси.

17. Разговаряй с партньора за религия и политика.

18. Гледай партньора в очите, когато говориш с него.

19. Разисквай с партньора личните си финансови въпроси.

20. Съзнателно докосвай другия.

21. Участвай в шеги и закачки с партньора.

22. Публично демонстрирай привързаността си към него.

23. Обръщай се към партньора за материална помощ.

24. Изразявай притеснението или тревогата си пред партньора.

25. Връщай дълговете, направените услуги и комплименти.

Допълнителни правила за съпруга

1. Полагай грижи за семейството, когато съпругата е неразположена.

2. Демонстрирай интерес към всекидневните занимания на съпругата.

3. Носи отговорността за ремонтите и поддържането на дома.

4. Изразявай готовност да платиш сметката, когато сте навън.

Допълнителни правила за съпругата:

1. Изразявай гнева си пред партньора.

2. Не се заяждай.

2. Семейни кризи

Кризите съпътствуват семейните взаимоотношения още от времето, когато са създадени първите семейства. Вероятно самото семей-

ство е създадено като опит да се намалят някои от факторите, които причиняват индивидуалните кризи.

Какви сили ще има семейството, за да се справи с кризата зависи от конкретните семейни ценности, системи, норми и структури. За значението на събитието върху семейството оказват влияние вътрешните и външните източници, силата на влиянието му върху семейната конфигурация, а така също и видът на събитието (25, 111).

Какво различава "истински здравите семейства" от другите семейства? Няколко неща, но основният принцип е, че те претърпяват проблемите безпроблемно. Всяка промяна предизвиква стрес (22, 76):

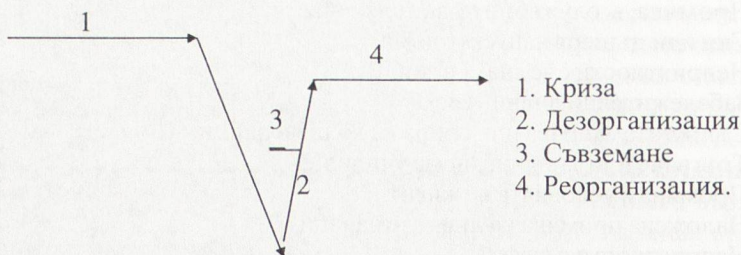
Житейско събитие	Сила на стреса
Смърт на съпруга	100
Развод	73
Раздяла с брачния партньор	65
Излежаване на присъда	63
Смърт на близък член на семейството	63
Злополука или болест	50
Брак	47
Уволнение	45
Сдобряване с брачния партньор	45
Пенсиониране	45
Здравословни проблеми на член от семейството	44
Бременност	40
Сексуални затруднения	39
Нов член в семейството	39
Реорганизация на бизнеса	39
Промяна във финансовото състояние	38
Смърт на близък приятел	37
Промяна на работата	36
Промяна в броя на пререканията с брачния партньор	35
Ипотeka над \$ 10 000	31

Пресрочена ипотека или заем	30
Промяна в служебните задължения	29
Син или дъщеря напускат дома	29
Неприятности със снаха и зет	29
Забележителни лични успехи	28
Съпругата започва или спира да ходи на работа	26
Тръгване или завършване на училище	26
Промяна в условията на живот	25
Наложена промяна на личните навици	24
Неприятности с шефа	23
Промяна на работното време или на работните условия	20
Смяна на жилището	20
Промяна в навиците на хранене	15
Празник	13
Коледа	12
Незначителни нарушения на закона	11

Най-често възникващият проблем е съчетаването на старата роля с нова. Само ако новата роля е социално значима и носи удовлетворение и ако личността е подготвена за нея се извършва адекватна социализация. Проблеми се наблюдават там, където е налице несъответствие между стара и нова роля. Особено важни са материалните и социалните награди, които са свързани с ролята. Ако новата роля предполага по-малко възможности в тази насока, отколкото старата, то личността изглежда неспособна или не желае да спре продължаващата идентификация със старата, което влияе отрицателно върху успешното изпълнение на новата. Нерядко конфликт от подобен характер може да доведе до стресово състояние на личността (25, 112).

Първи опити за изследване на семейната криза прави Робин Хил,

който изследва ефектите на стреса, свързан с раздялата и завръщането при семейството през Втората световна война. Хил създава модела "АВС - X" на формирането на кризата, а процесът на адаптация описва като влакчето, пускано по стръмния вълнообразен терен с остри завои в увеселителните паркове. Формулирането на кризата включва събитието (потенциалния стресор), означено като А, което си взаимодейства с ресурсите на семейството по отношение на събитието, означени като В. И двете взаимодействат с определението на събитието от семейството, което се означава с С. Всички те заедно създават кризата Х. Процесът на възстановяване или адаптация започва с период на дезорганизация, последван от "ъгъл" на възстановяване, който води до ново равнище на организация (11, 1097).

Томас Макмърейн описва три категории събития, които водят до криза: събития, свързани със съзряването, изтощение и шок. *Събитията, свързани със съзряването* са преходни моменти, явяващи се по естествен път, когато семейството се движи в жизнения си цикъл. Джей Хейли твърди, че семейният стрес достига своя връх в преходните моменти на жизнения цикъл. В тях нараства вероятността семейството “да забуксува” и тогава е необходима терапевтична намеса, за да се улесни преходът от една фаза към следващата. Картър и Макголдрик разделят стресорите в жизнения цикъл на вертикални и хоризонтални. Вертикалните стресори се предават на семейството от предишното поколение и включват семейните модели, митовете и темите. Хоризонталните стресори са тези, които семейството преживява при прехода си от една фаза на развитие в друга (11, 1097).

Изчерпването е резултат от дълъг период на справяне, при който

поради въздействието на постоянен стрес се стига до криза. Примери за това са дълготрайната болест, брачната несъвместимост, при която обаче родителите решават да останат заедно, за да отглеждат децата, и съществуването на нивото на бедността за по-дълъг период на време. Ефектите на изчерпване се предизвикват по не особено драматичен начин. Често специалистите погрешно ги смятат за нежелание за сътрудничество или за безотговорност, а всъщност те могат да бъдат резултат от дезорганизация, свързана с кризата на изчерпването (Пак там, 1097).

Шоковата криза е свързана със събитие, което се появява в сравнително кратък период от време, завършва с внезапен шок за семейството и временно блокира възможностите му за справяне. Това са дълбоки и драматични трагедии, които се случват неочаквано, независимо от психичното здраве и стабилността на семейството. Примери за шокови кризи са: смърт,

загуба на дома или домакинството при пожар и природни бедствия като например земетресение или наводнение.

Реакцията на семейството на кризата до голяма степен се определя от неговите методи за решаване на проблеми и стратегиите му за справяне. Дейвид Рийс и сътрудниците му установяват, че по метода на семейството за решаване на проблеми може да се предвиди дали то ще се включи в рехабилитационната програма на един от членовете му. Семейството с добре развити способности за решаване на проблеми често пъти е в състояние да се справи успешно с проблема и по този начин да предотврати появата на криза.

Социалните мрежи за подкрепа включват съседите, семейството, роднините и групите за взаимопомощ. Съседски общности, които са сплотени помежду си и са информирани за кризите сред членовете си, е по-вероятно да се притекат на помощ на семейството, изпаднало в беда.

Роднините също могат да оказват значителна подкрепа в кризисна ситуация. В последните няколко десетилетия обаче съществува тенденция към ясно обособяване на нуклеарното семейство. Това прекъсва роднинските връзки, които иначе биха могли да намалят семейния стрес по време на криза. В отговор на потребността от подкрепа все

повече се разпространяват групите за самопомощ, като например ALANON. Такива групи предоставят информация и оказват емоционална подкрепа за конкретни типове кризи (11, 1098).

Укрепването на отделния човек или на семейството може да се извърши под различна форма. Външна подкрепа на семейството може да се окаже възобновяването на връзките с членове на разширеното семейство, контактът с които е бил прекъснат поради далечното разстояние или по различни причини. Когато се работи с отделни членове на семейството за намаляване на стреса и устояване на техники за справяне, често се стига до значително увеличение на способностите за решаване на проблеми на цялото семейство. Този подход е особено ефективен при кризи на изчерпване.

Увеличаването на приспособяемостта в семейството е особено подходящо, когато то възприема събитието ограничено или е спъвано от недостатъчни умения за решаване на проблеми. Възприемането на проблема често може да се предифенира, като се помогне на семейството по-пълно да определи факторите и собствената си емоционална реакция на проблема. За да се увеличат уменията за решаване на проблеми, понякога е необходимо само да се научат някои основни стъпки в решаването. В други случаи се стига до пълноценна се-

мейна терапия с цел промяна на дисфункционалните модели към дефиниране и решаване на проблемите.

Често е възможно да се изпълват трите подхода едновременно. Това може да бъде особено ефективно в началото на кризата или когато тя е от такъв вид и с такъв размер, че да оправдава и да се поддава на множествен подход.

Не е необичайно в кризисна ситуация, семейството най-напред да поиска външна намеса, а след това, възвръщайки функционалността си, да доведе до край разрешаването на кризата самостоятелно (11, 1097-1098).

Д. Карнеги предлага следните правила за неутрализиране на семейните кризи (13, 152-163) :

Правило първо: Не придирайте, не се заяждайте, не издребнявайте, не мъчете, не тормозете!

Правило второ: Не се опитвайте да променят съпруга си. Приемете го такъв, какъвто е.

Защо да чакате жена ви да отиде в болница, та тогава да и занесете цветя? Защо да не и донесете няколко рози още утре вечер? Направете този опит и вижте какво ще се получи.

Правило трето: Оказвайте един на друг малки знаци на внимание.

Правило четири: Не критикувайте.

Дороти Дикс, признат авторитет в Америка по въпроса за при-

чините за нещастните бракове, заявява, че повече от 50% от всички бракове се оказват неудачни. На нея и е известно, че една от причините за това, че много романтични мечти завършват с развод, е критиката - безползната, досадна критика.

Ако у вас се появи желание да критикувате децата си, ще ви посъветваме: не критикувайте.

Правило пето: Изразявайте един към друг вашата искрена признателност.

Какви са шансовете да намерите щастие в брака? Дороти Дикс счита, че повече от половината бракове са неудачни, а Пол Попену мисли иначе. Той казва: "Човекът има по-добри шансове да преуспее в брака, отколкото и в което и да е друго начинание, за което се захване. От всички хора, решили да се занимават с търговия на бакалски стоки, 70% имат неуспех. А от тези мъже и жени, които встъпват в брак, 70% преуспяват".

Нито една жена никога не разбира защо мъжът не полага такива усилия, за да уреди семейния си живот, каквито той предприема за постигане на успех в своята работа и професия.

Но въпреки че доволната и кротка съпруга и щастливият семеен живот да означават повече за човека, отколкото милиони долари, нито един от стотиците мъже никога не размисля сериозно върху това как да осигури успех на своя брак и не полага за това истински

усилия. Той оставя най-важното в своя живот на случая и пчели или губи в зависимост от стечението на обстоятелствата.

Правило шесто: Бъдете любезни у дома .

Правило седмо: Прочетете хубава книга за сексуалната страна на съпружеския живот.

3. Разводът и влиянието му върху децата

Според социолозите от целия свят, разводът е един от проблемите на века. С тези сложни въпроси се занимават философи и демографи, методици и педагози, психолози и юристи.

В повечето страни честотата на случаите на раздяла и развод нараства значително, причинявайки силни сътресения както на засегнатите двойки, така и на техните деца и родители.

С влизане в сила на бракоразводното решение брачната връзка престава да съществува, а с това престава да съществува и семейството като основна колективна единица на обществото. Може някои от членовете на бившето семейство, напр. майката и децата или бащата и децата, да продължават да живеят заедно. Това обаче е само едно общо домакинско съжителство на кръвно свързани помежду си лица, не и семейство по смисъл на закона. Между тях липсва нрав-

ствено-психологическата спойка, която характеризира семейството.

Ако се проследи исторически, ще се установи през колко най-различни стадии преминава бракоразводът. Така напр. в древна Гърция мъжът има неограничени права по отношение на жената, включително правото не само едностранно да разтрогне брака със законната си съпруга, но и да я даде на друг мъж, който пък има право без нейното съгласие да встъпи в брак с нея.

В Римската империя бракоразводът е издигнат като едностранно право на всеки от съпрузите, и то без намесата на съдилищата или други институти.

Различно и противоречиво е отношението на християнската църква към развода. Някои църковни лица считат, че като "съюз, осветен от бога", бракът не може да бъде разтрогнат от хората. Други са на мнение, че разводът е допустим само когато е извършено прелюбодяние.

Великата Френска революция унищожава хегемонията на църквата и провъзгласява гражданско-правния характер на брака, като се допуска развод по взаимно съгласие на страните. Нещо повече, като причина за развод се приема и "несъвместимостта на характерите", предявена от единия от съпрузите. В периода на Реставрацията във

Франция през 1816 г. католическата църква отново забранява развода. И днес в католическа Италия разводът по начало е недопустим от църквата. Бракът там се счита разтрогнат само при смъртта на единия от съпрузите. Разводът е подменен от фактическото "разделяне от легло и трапеза". Подобно разделяне се практикува и във Франция, Швейцария и др. страни, които се намират под силното влияние на католическата църква. Мъртвият вече брак продължава да съществува формално, а съпрузите живеят разделени, водят самостоятелен личен живот, създават "незаконни деца", спорят за имуществото си, взаимно се наследяват и пр. (24, 82-92).

Стигаме до извода, че бракът който при едно дълбоко разстройство може законно да бъде разтрогнат е по-нравствен. И принадлежи на една по-висока социална система на развитие, отколкото бракът, непознаващ развода.

Нормалният личен живот на човека протича пълноценно единствено в семейството. С разрушаването на семейството се накърнява нравствено-психологическата пълноценност на човешкия живот.

Според някои автори, практиката на разводите свидетелствува, че младите хора често встъпват в брак, за да избягат от неприятния за тях родителски дом. Всички тези млади хора встъпват в новия живот

с утежнено в някаква степен минало (1, 95).

Съдията Джозеф Сабат от Чикаго, през чиито ръце са минали 40 хиляди бракоразводни случаи, казва: В дъното на повечето неприятности в семейния живот лежат дреболии (13, 154).

Според Катрин Девис, относно причините за разводите в САЩ, една от главните причини за тях е физическата несъвместимост на съпрузите (13, 162).

Всички специалисти по бракоразводни дела са на еднакво мнение, че сексуалната съвместимост се явява абсолютно необходимо условие за благополучието на брака.

Много от съпружеските двойки са неграмотни по въпросите за съпружеските отношения. Сексуалните отношения са само един от множеството фактори, водещи до удовлетворение в брака, но ако те не са в ред, то нищо друго не може да бъде в ред.

Съгласно д-р Пол Попену, причините за разводите обикновено са четири (13, 163):

1. Сексуална дисхармония.
2. Различни мнения относно това как да прекарат времето заедно.
3. Финансови затруднения.
4. Физически, психически или емоционални нарушения.

През 80-те години американските изследователи Дж. Хюбър и Г. Шпиц провеждат представител-

но изследване на факторите, които влияят върху вземане на решение за развод. Оказва се, че с увеличаване на професионалния стаж, с увеличаване на годините на децата, при наличието на егалитарни отношения идеята за развод по-често стои на преден план (25, 118).

В друг експеримент, проведен от Дж. Левиндджър за изследване на показателите, водещи до развод, авторът получава следните резултати. Като цяло жените са по-склонни към развод - определят повече показатели, които правят несъвместими отношенията им с партньора. Те посочват 11 пъти по-често физическото насилие, 4 пъти повече финансовите проблеми и пиенето, 3 пъти повече устните заплахи като силна пречка за съвместен живот в сравнение с мъжете. От гледна точка на мъжете пренебрегването на дома, липсата на любов, както и оперделеният от тях фактор "психическа жестокост" са основните причини да се търси развод (25, 119).

Основателна причина за развод според някои автори е и извънбрачната любов.

В юридически и нормативен аспект нашето общество се основава на моногамните, дълготрайни отношения. От тази гледна точка то принадлежи към "малцинството", тъй като много повече общества, с изключение на западните, клонят към полигамията. Според едно проучване само 15% от 185 различни общества ограничават сек-

суалните връзки до отношения само с един единствен партньор (2, 188)

Факторите, обуславящи положителното отношение към извънбрачните връзки, са очертани в едно изследване на Рийс. А според него търпимостта към извънбрачните връзки може да бъде прогнозирана на базата на търпимостта към предбрачните сексуални връзки и това, дали човек се чувства щастлив или нещастен в брака си (2, 189).

В книгата на Ф. Блумстайн и П. Шварц "Американските семейни двойки" от 1983 г. авторите оценяват, че поне 21% от жените и 37% от мъжете са имали извънбрачна връзка до първите 10 години след брака. Авторите посочват обаче, че дори и партньорите, които са имали извънбрачни връзки, все пак разглеждат моногамията като идеал (3, 485).

Описани са няколко типа извънбрачни сексуални връзки в зависимост от три фактора: 1. Дали връзката е приемлива за двамата съпрузи. 2. Дали тя се основава предимно върху любовта или удоволствието. 3. Дали самият брак е щастлив или нещастен (3, 190).

Разрушават ли брака извънбрачните връзки? Разбира се. Твърде вероятно е тези които са се развели, да са имали извънбрачни връзки в сравнение с тези, които са все още семейни. В едно изследване в Англия 12% заявяват, че биха разтрогнали брака си, ако открият,

че партньорът им е изневерил (2, 192).

В друго американско проучване е открито, че извънбрачните сексуални връзки се разглеждат от много хора, като причина за развод (Пак там, 191).

Консултантите по брака и бракоразводни адвокати посочват, че голямо мнозинство от техни клиенти признават, че са имали извънбрачни връзки преди или във връзка с разстройването на техните взаимоотношения. Подобни връзки не само подкопават един клатещ се брак, но и могат да бъдат негов симптом (3, 485).

Статистиката по делата за развод сочи, че вмешателството на трети лица (родители и близки) стои на осмо място като причина за дълбоко и непоправимо разстройство на брака. В 3,7 на сто от случаите на разводи най-близките хора са станали причина за настъпването на разрива в семейството. Наистина процентите са ниски, но дава ли ни това право да определим проблема като незначителен. Имайки предвид обстоятелството, че в голяма част от случаите причините за настъпването на конфликта и разстройството на брака са комплекси, взаимнообусловени и не трябва ли да търсим някъде изостаналите проценти - на изневяратата, на физическия и морален тормоз, на системното пиянство, на неполагането грижи за семейството като първопричина за влошаване на

взаимоотношенията между родителите и техните деца.

Статистиката сочи, че най-много са разводите на съпрузи, които имат по едно дете (39,02 на сто), или които нямат деца (34,15 на сто). По-малко са разводите при бракове, от които има две деца (21,95 на сто) и с повече от две деца (4,88 на сто). Не дават ли тези цифри правото да считаме, че независимо от всякакви причини за разтрогването на брака, включително и вмешателството на родителите, при наличието на повече деца причините биха могли да бъдат туширани, превъзможнати, отстранени (17, 92).

Решението за развод се взема изключително сложно, вероятно поради това, че зад думата "развод" се крият няколко процеса, които започват да действат веднага щом се стигне до идеята за него. В началото се наблюдава т. нар. "емоционален развод". Съпрузите стават толкова чужди помежду си, че отхвърлят каквато и да е емоционална връзка един с друг. След като емоционалната връзка между партньорите е почти изчезнала, съпрузите се обръщат към съда, което показва, че те не са в състояние да контролират това, което се е случило. *Легалният* развод всъщност дава само възможност на всеки от партньорите отново да встъпи в брак, истинското разделяне е отдавна реалност. След това започва

процесът на т. нар. *икономически* развод, чрез който се организира деленето на имуществото и финансите. Характерно е, че обикновено и двете страни се чувствуват измачени от партньорите си. Ако двойката има деца, започва периодът на *родителския* развод, тук се установяват нормите на гледане и поддържане на децата. Така се стига до *обществения* развод, който бележи откъсването на поне единия партньор от средата на семейството. Възможно е да се стигне до активно социално отхвърляне на единия съпруг от "вчерашните" приятели на семейството. Крайната точка на всеки развод е *физическото* откъсване, което всъщност представлява най-тежкия момент от развода. Партньорите правят опит да станат отново отделни социални индивиди. Положението на самостоятелен и независим човек изисква от тях сложно приспособяване (25, 119).

Цената на развода е висока - както за индивида, така и за обществото. Тук се включват и определени икономически загуби. От гледна точка на индивида те се изразяват в подялба на собствеността, изплащане на издръжка, удовлетворяване на всички потребности на децата от един родител и много други. От гледна точка на обществото изразходват се много време и средства за съдебни битки.

Психологическата цена на развода обаче е много по-висока. Децата стават неволни жертви. Много

изследвания установяват неблагоприятният ефект на раздялата на брачните партньори върху тях. В същото време са налице и факти, че продължаването на един нещастен брак може да бъде по-тежко за децата, отколкото на родителите им (2, 198).

Влияние на развода върху децата е много силно. През 1982 г. 163 хил. деца под 16-годишна възраст са въввлечени в развода на родителите си, сравнено с 71 хиляди през 1970 г. Повечето от тях стават членове на семейства с един родител, като обикновено това е майката. Много по-късно те се изправят пред проблемите, свързани с доведените родители, братя и сестри. До 16-годишната си възраст едно от три американски и едно от пет английски деца преживяват разрушаването на тяхното семейство поради развод. На много деца това се случва повече от веднъж. Американско проучване посочва, че 37% от децата преживяват повторно разрушаването на семейството, след като веднъж са попаднали в положението на доведени деца (2, 214).

Разводът има по-тежко отражение върху децата от смъртта на родител. Семействата които се разпадат без конфликт не предизвикват подобен силен ефект. Влиянието на конфликта между родителите е по-силно от влиянието на раздялата. В същото време раздялата, при която детето престава да вижда единия от родителите си е особено раз-

стройваща. Причините, поради конфликтът и разводът са вредни за децата, включват загубата на привързаността, загубата на образец за подражание, влошена дисциплина (2, 215).

Разводът предизвиква у децата редица *смущения* (2, 215):

Криминални деяния - два пъти по-висок дял отколкото при незасегнатите бракове, докато смъртта на родителя не оказва влияние;

Агресия, непослушание, поведенчески проблеми;

Депресия и тревожност;

Напикаване.

Разводът има по-тежко отражение върху момчетата, отколкото върху момичетата. Момчетата в семейства с един родител, разделени от бащите си, имат по-ниска степен на идентификация със социалните роли на мъжа, а това приема формата на по-силна зависимост, послаби предпочитания от типичните мъжки дейности, особено ако раздялата е настъпила преди 5-годишна възраст. При момичетата различията проличават едва през периода на юношеството, като приемат формата на затруднения при създаване на отношения с представителите на другия пол. Нещата стоят по-добре при тези деца на разведени родители, които са запазили много добро отношение с единия от родителите, при които семейните отношения са се подобрили в резултат на развода.

Как да си обясним факта, че днес има много повече разводи от вчера?

Две характерни особености се забелязват в обстоятелствата, станали причина за разстройството на брака у нас:

Първата е тясно свързана с националната черта на българина "Че мъжът ходи къде ходи, все в семейството си се прибира". Преведена на съвременния ни език означава: "Мъжът, каквото и да прави, но не се развежда". Това е особено подчертано при нас, българите. Разбира се, съвременният начин на живот със своите многостранни възможности за общуване извън дома създава неоспорими предтексти за извънсемейни ангажименти. Но независимо от какъв характер са те - обществени или лични, независимо дали възможността на мъжа успоредно с тях да изпълнява ангажиментите към семейството си намалява. Мъжът много по-трудно отколкото жената успява да преодолее психическата бариера на традицията. Тоест той обикновено не прави първата крачка към развода. Понякога в поддържането на псевдосемейната "чест" вземат участие родителите му. Защото тревогата за това: "Какво ще кажат хората?" - е по-силна, отколкото нелогично продължаващата връзка на изпразнения от съдържание брак.

Друга характерна особеност, която се наблюдава на днешния етап на бракоразвода е, че жената отказва

да търпи морални и материални унижения. Тя е инициаторка за прекратяване на брака. Това поставя началото на една нова традиция: равноправие при взаимоотношението между "главата на семейството" и "домакинята" (17, 21).

Природата на проблемите, пред които се изправят семействата с един родител, е изследвана от няколко изследователи. Изследванията могат да се разделят в две области: влияние върху децата и влияние върху родителите.

Влияние върху децата

Прегледът на литературата показва, че децата от семейства с един родител са склонни да бъдат лошо социализирани, имат когнитивни дефицити и преживяват незадоволителни взаимодействия с родителите си. Хедърингтън и сътрудници също откриват, че по време на първата година след развода децата са по-агресивни, повече се противопоставят, по-лесно се разсейват и са по-капризни, отколкото децата от пълни семейства. Няколко други изследвания подкрепят тези резултати (11, 1101).

Кросмън и Адамс описват две социалнопсихологически теории, които могат да се използват за разбиране на потенциалните отрицателни ефекти на развода върху де-

цата. Теорията за кризата приема, че разводът е нежелателно и стресиращо събитие, което може да има негативни последици върху членовете на семейството (Пак там, 1101).

Теорията на Зайонк приема, че самотните родители обикновено имат по-малко време за децата си поради допълнителни ролеви изисквания. Социалното и когнитивното развитие на децата следователно обикновено страда, защото нямат достатъчно време, за да взаимодействат с родителя си (11, 1101).

Влияние върху родителите

Най-честата първоначална реакция към самотното родителство е депресията. Често пъти той се чувства сам и гневен. Те са склонни да се притесняват за непридвидимия доход, лошите жилищни условия и чувствата на неадекватност. Други емоционални реакции, преживявани от самотните родители, включват вина или чувство на провал заради разтрогването на брака, тъга, страх, тревожност, объркване и в някои случаи облекчение. Самотното родителство може също да доведе и до засилен натиск върху времето, енергията и способността за работа на самотния родител (11, 1102).

ЛИТЕРАТУРА

1. *Анзорг, Л.* Дети и семейны конфликт. М., Просвещение, 1987.
2. *Аргайл, М., М. Хендерсън.* Анатомия на човешките отношения. С., Наука и изкуство, 1989.
3. *Бек, А.* Само любов не стига. С., 1994.
4. *Боа, Р.* Детските страхове. С., 1998.
5. *Буянов, М. И.* Ребенок из неблагополучной семьи. М., Просвещение, 1988.
6. *Владин, В.* Хармония в брака. С., 1995.
7. *Гинът, Х.* Децата и ние. С., Наука и изкуство, 1988.
8. *Динкова, М., Лангазова, Д.* Младият човек след развода. С., Нар. младеж, 1986.
9. *Додсън, Ф.* Изкуството да бъдеш родител. С., ИК "Колибри", 1999.
10. *Драгнева, Р.* Стереотипи на общуване в семейството. С., 1990.
11. *Енциклопедия "Психология".* С., 1998.
12. *Етика и психология семейной жизни.* Под ред. И. В. Гребенникова, М., Просвещение, 1984.
13. *Карнеги, Д.* Как да печелим приятели и да влияем на хората. С., 1993.
14. *Корно Ги.* Отсъстващи бащи, изгубени синове. С., Наука и изкуство, 1998.
15. *Кутева, В.* Проблеми на семейната педагогика. В. Търново, 2000.
16. *Лупян, Я.* Бариири на общуването, конфликти, стрес. С., Медицина и физкултура, 1989.
17. *Мартинова, М.* Защо се разведохме. С., Нар. младеж, 1979.
18. *Мелибруда, Й.* Аз - ти - ние. С., Наука и изкуство, 1990.
19. *Пиръов, Г.* Личността на детето. С., 1985.
20. *Пиръов, Г.* Децата и семейството. С., Изд. на СУ "Св. Кл. Охридски", 1993.
21. *Силами, Н.* Речник по психология. Плевен, "ЕА", 1996.
22. *Скинър, Р., Дж. Клийз.* Семейството и как да оцелеем в него. С., Отворено общество, 1995.
23. *Стоянова, К., Филева, М., Кирова, Ал., Кирова, Кр., Гочева, Р.* Семейна социална политика (проблеми, приоритети, провеждане). С., Горекс Прес, 1977.
24. *Стоянов, П.* Сериозно за развода. Пловдив, Хр. Данов, 1988.
25. *Тодорова, Е.* Съвременни американски теории за семейството. С., Наука и изкуство, 1988.
26. *Dieckmann, Johann* Konfliktregulierung durch Dialoge, Lambertus, Freiburg im Breisgau, 1989, s. 48-50.

CONSEQUENCES FROM THE DESTURBING OF THE FAMILY INTERRELATIONS

VENKAKUTEVA

Summary

The conflicts in the family, the family crises, the divorce and its influence over the children are presented and analysed. Some new approaches and technics about the education of the children in the family are generalized and recommended.